

10. RIIGIMAJANDUSES JA MAAÜHISKONNAS SÜVENEV TALUMAJANDUS

Talumajandusel rajanev põllumajandus

Eesti Vabariigi iseseisvumine teostus poliitilise sisevõitluse, Saksa okupatsiooni ja Vabadussõja rasketes tingimustes (1917; 1918; 1919). Raskuste ületamise eesvõitlejad olid Venemaa 1905. ja 1917. a Veebruarirevolutsioonis poliitilisi kogemusi saanud juriidilise, põllumajandus- ja majandusharidusega isiksused. Tsaariarmeest tulid kodumaa rindele sõjakogemustega ohvitserid ja sõdurid.

Eesti Ajutine Maanõukogu e Maapäeva vanemate nõukogu ja juhatus valis 19. veebruaril 1918. a 3-liikmelise Päästekomitee (K. Päts, J. Vilms, K. Konik), kes 24. veebruaril 1918 kuulutas välja "*Manifesti kõigile Eestimaa rahvastele*". Samas moodustatud Ajutisele Valitsusele (ministrite nõukogu esimees ja siseminister K. Päts) tehti ülesandeks viivitamata välja töötada seaduseelnõu maaküsimuse lahendamiseks laialdastel demokraatlikel alustel (RT, 1918, 1).

Maapäeva nimel tehtud otsus andis suuna ja valitsusele ülesande suurmajapidamiste (-majandite) likvideerimiseks ja väikemaapidajate (talude) tegevuse laiendamiseks.

Samal ajal saabusid merd katnud jääteel senini saartel paiknenud Saksa sõjaväeüksused. Nende hirmus põgenesid Venemaale siin terroritegudega alustanud enamlased ja neid toetavad sõjaväeüksused. Eesti Maapäev ja Ajutine Valitsus saadeti Saksa okupatsioonivõimu poolt laiali.

Esimese maailmasõja keerises Saksamaad haaranud revolutsiooni ohu ja kaotuste tõttu varises kokku sinne okupatsioonivõim. 19. novembril 1918. aastal tunnustas Saksamaa välisriikidest esimesena *de facto* Eesti Ajutist Maapäeva ja Ajutist Valitsust. **Legalselt tegutsema asunud Eesti Vabariigi valitsemis- (võimu-) organid** võtavad alanud (28. nov 1918) Eesti Vabadussõja olukorras vastu seadusandlikke otsuseid mõisate põllumajanduse laostumise peatamiseks ja maareformi ettevalmistamiseks. Nimetame neid.

27. novembri 1918 Maapäeva määrusega (RT, 1918, 33) tunnistatakse kõik kroonu- ja põllupanga mõisad ja metsad Eesti Vabariigi omanduseks. Nende valitsemise võtab Põllutööministeerium enda kätte. Keelatakse mõisavarade laiali tassimine ja müümine.

20. detsembri 1918 Ajutise Valitsuse määruses (RT, 1918, 9) on sõnastatud: "*Kõik Eesti kodanikud, kes väerindel iseäralist vahvust üles on näidanud vaenlase vastu ehk võitluses vigastatud, niisama langenud kaitsjate perekonnad, saavad maad hinnata isiklikuks tarvitamiseks.*"

17. veebruari 1919 seadusega (RT, 1919, 11) tunnistab Ajutine Valitsus rüütlimõisad vabariigi omanduseks.

23. aprillil 1919 Asutava Kogu (1919–1920) esimesel koosolekul saadik Theodor Pooli ettepanekul moodustatakse maaseaduse eelnõu koostamiseks 20-liikmeline komisjon, kuhu kuulub ka ettepaneku esitaja.

Piistaoja talumuuseumi arhiivis (PF 2491) on **Th. Pooli koostatud maaseaduse eelnõu algvariant**, mis kannab pealkirja "Maaküsimus Eestis", dateeritud 9. aprillil 1919, seega enne Asutava Kogu olemasolu (23. aprill 1919).

Maaseaduse eelnõu koostamine komisjonis ja menetlus Asutavas Kogus toimub tõsistes vaidlustes. Avalduvad erakondadevahelised ja ka erakondadesised eriarvamused.

10. oktoobril 1919 võtab Asutav Kogu vastu maaseaduse (RT, 1919, 79/80) 63 poolt-, 9 vastu- ja ühe erapooletu häälega, 20 saadikut ei hääletanud. Mitmed diskuteeritavad

küsimused/probleemid otsustati lahendada edaspidi vastavate seaduste ja määrustega. Maaseaduse vastuvõtmisega tuli kiirustada, sest mõisad olid üha enam laostumas.

Maaseaduse p. I, 1.1. **järgi** “riikliku maatagavara loomiseks võõrandatakse riigi omanduseks kõik Eesti Vabariigi piirides olevad mõisad ja maad, mis Balti eraseaduse (1865. a väljaanne) § 597 tähendatud ühes kõigi nende päraltolemiste ja kõlbuliste põllumajanduselise inventaariga, olgu viimane mõisa omaniku, pidaja ehk rentniku päralt”. Sama punkti “tähdendusena” loetletakse need maavaldused ja inventaride grupid, millised ei kuulu võõrandamisele. Maaseadus määratleb, et “võõrandatava maa eest tasu maksmise ja vastaval korral tasu suuruse kui ka tasuta võõrandatavate maaliikide kindlaksmääramine lahendatakse sellekohases eriseaduses (p III, 10), elava inventari eest tasu määramisel võetakse aluseks 1914. a turuhind” (p III, 11). Võõrandatud mõisate metsad ei kuulu jagamisele, vaid jäävad riigi omanduseks. Kõigi “maauuendamiste ja tarvitamistega” seotud rahaliste operatsioonide jaoks **asutatakse Eesti Maapank**.

Maaseadusega võõrandati riigimaafondi 2 381 256 hektarit maad, sellest Tartu 1921. a rahulepingu alusel 34 762 hektarit senisest Venemaast.

Maaseadusega ja selle täiendamise seadusega võõrandati riigile 1703 nimetust kinnisvara. Siia kuulusid 619 eraisiku 874 rüütlimõisat ja 256 maakohta kirikutelt ja kloostritelt ning 313 maakohta Petseri ja Narva-tagusest piirkonnast (Pool, 1936).

Koos suurmajandite maa võõrandamisega sai riik endale ka nende tööstusettevõtteid: viinavabrikud (225), veskid (344), kivi- ja savitööstused (63), saeveskid (74), meiereid (18) ning uute maasaajate jaoks 10 808 hobust ja 30 219 veist (Antons, 1957).

Esialgse otsuse kohaselt anti maa tähtajaliselt (6 aastaks) rendile. Põliseks kasutamiseks andmine või ostmise võis toimuda pärast seda, kui maasaaja oli krundile elamu ja lauda ehitanud. Mõnel krundil võisid hooned mõisahoonete näol varem olla. Maa väljaostu ajaks nähti ette kuni 55 aastat, makstes aastas 4,25% intresse ja võlakustutustasu. Rahas makstav rent arvestati rukkihinna alusel.

1925. aastal lahendatakse lõplikult asundustalude õiguslikud alused. Riigikogu võtab 15. juunil vastu “Riigimaade põliseks tarvitamiseks ja omanduseks andmise seaduse” (RT, 1925, 109/110). Maa ostuhinna tasumine toimub ostja soovil kas korraga, osade kaupa või aastamaksudena kaks korda aastas. Maakoha võlgujäänud summa kantakse esimese pandiõigusena (obligatsioonina) kinnistusraamatusse. Võlg tasutakse aastamaksudena hiljemalt 60 aasta jooksul. Võlalt arvestatakse 4% intressi, 0,25% administratsiooni kulusid ja kustutusprotsent vastavalt kustutusajale. Kuus esimest aastat (lepingu sõlmimisest) olid maasaajad ostuvõla tasumisest vabastatud. Kehtima jäi maa kasutamise võimalus rendi alusel.

Autasuna said maad omandiks või põliseks kasutamiseks (RT, 1925, 199/200) 2200 isikut, peamiselt silmapaistvad vabadussõdalased.

Asundustalude esimesed ostu-müügilepingud (38) anti pidulikult maasaajatele Põllutöeministeriumis 23. oktoobril 1927. Valdav osa lepinguid sõlmiti aga aastatel 1927–1935. Aastaks 1940 jõudsid lepingusõlmijad tasuda ainult kuni 1/5 ostuhinnast, hilisemad lepingusõlmijad veel vähem.

Tasuta suurmajapidamiste (eriti rüütlimõisate) maade ja muude varade võõrandamine oli kommunismimaiguline. Sellekohast suhtumist avaldasid mitmed lääneriigid. Sellest lähtudes võttis Riigikogu **1926. aastal** vastu “Riikliku maatagavara loomiseks võõrandatud maade eest tasumaksmise seaduse” (RT, 1926, 26). Arvestuslikult tuli tasuda võõrandatud maa eest rüütlimõisate omanikele 13,5 miljonit krooni ja kirikutele 1,2 miljonit krooni, võõrandatud inventari eest 2,9 miljonit krooni, kokku 17,6 miljonit krooni. Riik võttis oma kanda ka mõisate võlad 66 miljonit rubla. Osa maid võõrandati siiski tasuta, nagu endised Vene riigi- ja põllupanga maad, endiste rüütelkondade päralt olevad maad, ka kvoote- ja kuuendikukohtade maad.

Talude mõisatelt päriseks ostmine Eesti maa-alal oli kestnud kolmveerand sajandit (1840–1917). Vabariigi algusajaks (1918) oli olemas 51 640 ostutalu. Tartu rahulepingu (2. veebruar 1920) alusel lisandus veel 1606 ostutalu Petseri piirkonnast, seega kokku oli 53 246 ostutalu.

Maaseaduse ja teiste täiendavate otsuste alusel aastatel 1919–1939 rajati 48 288 asundustalu suurusega vähemalt üks hektar. Maaomanikeks said või olid saamas mõisate renditalude ning talumaadel asuvate kvoote- ja kuuendikukohapidajad (23 722), ka popsi- ja saunakoha pidajad (9845). Juurdelõikeid said väikemaapidajad (12 217). **Nii kujunes lisaks iseseisvuse eelsetele ostutaludele (53 246) üle 100 000 omandiõigusega uut maakohta.**

Asundustalude moodustamisega tekkis vabariigi põllumajanduses uus ühiskonna rahvakiht – asunikud. Th. Pooli peetakse õigusega Eesti Vabariigi maareformi nii vaimseks kui ka ellurakendamise isaks (Järvesoo, 1993). Th. Pool kirjutab (1936): “*Maareform on ühtlasi Eesti iseseisvuse tulemuseks ning selle pandiks tulevikus. Ta on kindlustanud Eesti rahvale eluruumi oma aastatuhandeid asustatud kodumaa pinnal ning aitab seda kaitsta tulevikuski väliste sissetungijate vastu.*”

Eesti põllumajandust talude suurusjärkude alusel iseloomustavad 1939. aasta põllumajandusloenduse andmed (tabel 10.1). Ka talumaade andmed kõlvikute lõikes pärinevad loendusandmetest.

Tabel 10.1. Talude arv suurusjärkude alusel 1939. a (Põllumajandusloendus 1939. a)

Suurusjärg, jaotus ha	Arv	Osatähtsus %	
		talude arvust	talude gruppidest
1. Väiketalud			61,6
1–5	22 051	15,8	
5–10	23 869	17,0	
10–20	40 288	28,8	
2. Normaaltalud			18,2
20–30	25 415	18,2	
3. Täistalud			15,5
30–50	21 704	15,5	
4. Suurtalud			4,7
50–100	6215	4,4	
üle 100	442	0,3	
Kokku	139 984	100,0	100,0

1939. aastal oli 139 984 talul 3 179 437,6 hektarit maad, sellest:

põllu-aiamaad	1 117 683,8 ha
looduslikku heinamaad	888 928,4 ha
kultuurheinamaad	43 038,6 ha
looduslikku karjamaad	682 548,9 ha
kultuurkarjamaad	12 266,5 ha
metsamaad	188 497,5 ha
muud maad	264 473,9 ha

Sajandeid baltisaksa mõisnike võimu all olnud (viimased kaks sajandit tsaarivõimu toetusel) eestlane – sunnipõllutöeline – oli saanud endale maa, oma perele maakodu.

Põllumajanduse kui põhilise rahvamajandusharu eelisarendamise ja seega maaelu parandamise vajadust mõistsid Eesti Vabariigi algusaastatel ja ka hiljem enamik ministreid ja Riigikogu liikmeid, sest nad olid maapäritoluga juristid, agronoomid, majandusteadlased ja

eruosõjaväelased, ka talupidajad. Kuid – püüame väärikalt hinnata Eesti Vabariigi kujunemise alusena Vabadussõja võitu.

Millised olid üldkaalutlused Eestis maareformi teostamiseks? Esitame vastusena kahe autoriteetse isiksuse seisukohad.

Maareformi seaduse eelnõu põhilise koostaja ja selleaegse põllutööministri **Theodor Pooli järgi** (1936) tingisid Eestis maareformi järgmised põhjused:

1) rahuldada elanike maavajadus, anda maa nende otseste harijate kätte. Aastakümnete kestel oli maanälja põhjusel kodukohast välja rännanud 250 000 eestlast Venemaa kubermangudesse, teistesse riikidesse samuti 250 000 (mõned hindavad mõlemat arvu kokku isegi üle 800 000);

2) likvideerida senise feodaalkorra jäägid ja kahjutuks muuta valitsev aadliseisus;

3) vältida võõra kolonisatsiooni hädadohtu, esiteks Vene riigivõimu ja teiseks Saksa aadli poolt. Olid ju suurmaaomanikud (aadl) valmis osa oma maaomandusest asustama saksa kolonistidega;

4) suurendada rahvamajanduslikult loodavaid väärtusi, sest väikemajandid annavad suurmajanditega võrreldes pindühikult rohkem põllumajandussaadusi;

5) mõjutada põllupidajaid psühholoogiliselt, kuna omandiõigusega põllupidajate arvu suurendamisega kujuneb iseseisvate põllupidajate kiht, moodustades riigile võimsa toe ja selgroo.

Balti riikide ajaloo uurija ja raamatu “Balti riikide ajalugu 1918–1940” autori **Georg von Rauchi** (1991; 1995) järgi olid maareformi teostamise põhjused järgmised:

1) sotsiaalpoliitilised, et maatöölised ja maatamehed saaks maaomandi, kõrvaldamaks disproportsiooni, kus maa oli väiksearvulise suuromanike kihi käes;

2) üksnes kodupinnaga siduv maaomand võis üles kaaluda Nõukogude Venemaa kommunistliku sotsiaal- ja majanduspoliitika. Nii taotleti immuunsust kommunistliku propaganda suhtes;

3) rahvuspoliitilist laadi, saksa ülemkihilt tema majanduslik ja poliitiline võim ära võtta.

Need kahe isiksuse seisukohad on sisult ühitatavad tervikuks, sest nendes kajastuvad objektiivselt vastava aja/olukorra poliitilised, majanduslikud ja sotsiaalsed ning õiguslikud põhjused maareformi teostamiseks.

Eesti Vabariigi põllumajandus rajanes talude süsteemil. Põllutöökoja nägemus Eesti talust läbi aegade kui talupere kodu- ja töökohast ning elanikkonna toitjast ja katjast oli sügavmõtteline ka rahvuslik-kultuuriväärtuste seisukohalt. Põllutöökoja II kongressi (8. detsember 1938. a) otsuse punkt 12 sõnastab selle mõtte järgmiselt (Põllutöökoja aastaraamat VII, 1939):

Talud on etendanud Eesti ajaloos väga silmapaistvat ning tähtsat osa. Nad on olnud kõige raskematel aegadel eestluse kantsiks ning eesti rahvuse alalhoidjaks. Neil on olnud eesti rahva juurdekasvust oluline osa ning nad on kasvatanud tervete eluaadetega ja töötahtega tegeliku elu inimesi, kelle töö ning püüete viljakus on Eesti elu edendanud ja eesti rahva varanduste hulka kasvatanud.

Nii hindab kongress talu kui rahva elujõu allikat ning rahvusliku, terve, elujaatava ning edu poole suunduva vaimu kodu.

Põllumajandus riigimajanduses ja maaühiskonnas

Enne Eesti iseseisvumist domineeris siinses majanduselus tööstus. Iseseisvumise saavutamiseks langes ära selle suuna jätkamiseks vajalik tooraine, mida saadi Venemaalt, kes oli ka olnud tööstustoodangu ostja.

Vabariigi kujunemise algperioodil peeti põllumajanduse ülesandeks siseturu varustamist toiduainetega. Ekslikult arvati, et nende tootmine ja tarbimine kooskõlastuvad iseenesest ilma valitsuse juhtimise ja kaasabita. Kuid vaja oli välisvaluutat. Seepärast oli vaja otsustada, kas väliskaubanduses orienteeruda uue riigikorraga suurele idanaabrile või lääneriikidele. Seisukoht rajada väliskaubandus Lääne-Euroopa turule muutus sobivaks.

Töötati välja eksporditavate kaupade kvaliteedinõuded piimasaadustele, lihale ja liha-saadustele, kanamunadele, linale, kartulile, aed- ja puuviljadele jt saadustele.

Eesti Vabariigi põllumajandusse investeerisid suuri rahasummasid nii riik kui talupidajad. Tekib küsimus, **milline osatähtsus oli vabariigi majanduses põllumajandusel** ja kas need investeeringud olid põhjendatud? Järgnevalt mõned põhinäitajad 1938. aastal.

Tabel 10.2. Põllumajandus Eesti väliskaubanduses 1938. ja 1939. aastal

Toote grupp/nimetus	1938			1939	
	kogus t	väärtus tuh kr	osatähtsus %	väärtus mln kr	osatähtsus %
Kogu kaubandus					
Väliskaubanduse käive		211 126		219,60	
Väljavedu		103 928	100,0	118,20	100,0
Sissevedu		107 198		101,40	
Vahe		-3270		+16,80	
Põllumajandussaadused		54 343,1	52,3	62,38	52,8
sh					
A. Taimekasvatussaadused		11 025,6	10,6	13,62	11,5
sh tera- ja kaunvili	10 040	1349,1			
jahu	109	20,7			
kartul	19 899	1151,1			
kartulijahu	1050	210,8			
piiritus	3240	1296,0			
aedvili	2442	685,0			
lina, takud, kanep	6277	6226,6			
seemned	224	80,0			
B. Loomakasvatussaadused		43 209,6	41,6	48,66	41,2
sh elusloomad	82 000	7827,8			
liha ja lihakaubad	3661	4839,1			
või	14 732	25 152,5			
juust	231	235,9			
piimapulber	109	101,0			
piim	4394	540,8			
kondenseeritud piim	242	112,1			
munad mln tk	40,9	2750,3			
toornahad, sooled jm	788	1650,2			
C. Väetised, põllutööriistad ja -masinad	104	107,9	0,1	0,10	0,1

Märkus. 1938. aasta arvud pärinevad 1939. aastal ilmunud Eesti põllumajanduse statistika aastaraamatust ja sama aasta nädalaajakirjast "Majandusteated". Nendes 1940. aasta väljaannetes puudub 1939. aasta eksporttoodete täpsustus üksikartiklitena.

1938. aastal hinnati talude kapitalide väärtuseks 1,1 mld krooni, millest kuulus eestlastele 98%, tööstuses ainult 40%. On levinud arvamus, et kapitalil ei ole patriootilist seost ei rahvuse ega isamaaga. Muidugi on võõrkapitalil oma tähtsus selle paigutamiskoha majandustegevuse arendamisel, kuid põhiliselt teenib see ikkagi võõrrahva huve.

Põllumajanduse kogutoodangu väärtuseks hinnati 1938. aastal 200 mln krooni, tööstuse netotoodang oli 100 mln krooni (Ennet, 1940).

1938. ja 1939. aasta põllumajandustoodangust turustati 62%, talude sisevajaduseks jäi 38%. Põllumajanduslikust turutoodangust tarbiti 50% siseturul ja 50% eksporditi.

Eesti Vabariigi eksportkaubanduse välisrahast, mis oli 1938. aastal 103 928 000 krooni ja 1939. aastal 118 200 000 krooni, langes põllumajandussaadustele vastavalt 52,3 ja 52,8 %, sealhulgas oli loomakasvatussaaduste osatähtsus vastavalt 41,6 ja 41,2 % (tabel 10.2). 1938. aastal eksporditi 14 732 tonni võid, mis kvaliteedilt oli Taani või kõrval maailma paremaid. Peekon vastas Inglismaa ja pekisead Saksamaa turu nõuetele. Leningrad sai piima, koort ja juustu. Veel eksporditi tõuloomi, kartuleid, teravilja, linakiudu, puitu ja puidust tooteid, loomade toornahku, piiritust, tärklisi, aiasaadusi, ka metsamarju. Taolised olid ekspordi põhinäitajad ka 1939. aastal.

1939. aasta viimasel kolmandikul põhjustas alanud Teine maailmasõda häireid väliskaubanduses. Blokaadi ja teiste tõkestavate abinõude rakendamine kahjustas erapooletute riikide majanduselu. Sama aasta mais võttis Eesti valitsus vastu ka toiduainete tagavarade hankimise seaduse. Ka tuleb arvestada, et ebasoodsate ilmastikuolude (põud) tõttu ikaldus 1939. aastal loomasöödade saak, näiteks põldheina saak jäi 1938. aasta saagist umbes 50% väiksemaks.

1. jaanuaril 1940 oli Eestis 1 054 400 elanikku, nendest maal 700 300 (66,4%). Talude arvu suurusjärgudes, maad ja rahvastikku iseloomustavad tabeli 10.3 andmed. Nii oli 1939. aastal alaliselt talutoidul 625 460 inimest, nendest palgateenijaid 62 619.

Talutoidul olid veel mitmesugusteks töödeks palgatud päeva- ja tükitöölised. Nende poolt tehti 1938/39. põllumajandusaastal ligemale 4,4 miljonit tööpäeva, mis ümberarvestatult tähendab 14 400 aastatöölist. Nii oli taludes palgatöötajaid/teenijaid kokku 77 019. Järelikult võib kõige üldisemalt arvestada, et **1939. aastal oli talutoidul 639 860 inimest ehk 91,4% maaelanikest.**

Tabel 10.3. Talude arv, maa ja rahvastik (Põllumajandusloendus 1939. a)

	Väiketalud 1–20 ha	Normaaltalud 20–30 ha	Täistalud 30–50 ha	Suurtalud üle 50 ha	Kokku
Talude arv	86208	25415	21704	6657	139984
osatähtsus %	61,6	18,2	15,5	4,7	100,0
Talude maa ha	994924	707194	941660	535659	3179437
osatähtsus %	31,3	22,2	29,6	16,9	100,0
Talude rahvaarv	336162	122047	119573	47678	625460
osatähtsus %	53,8	19,5	19,1	7,6	100,0

Kutsealase diferentseerumisprotsessi kulgemisel kuulusid maaelanikkonda talupered, põllu- ja käsitöölised, metskondade töötajad, suuremate veekogude piirkonnas kalurid, kooliõpetajad, kaupmehed ning väiksemaarvulisena apteekrid, arstid, konsulendid jt.

Raske füüsilise töö tõttu toitunud talupere rikkalikult. Näiteks tarvitati 1937/38. majandusaastal raamatupidamistalude keskmisena omatoodetest ühe täistarbija kohta: rukkijahu 155, nisujahu 72 ja odrajahu 7, tangaineid 18 ja kaunvilju 6, kartulit 372, piima ja piimasaadusi arvestatud piimana ligemale 500, liha 90 kg, kanamune 122 tk (Eesti põllumajandus, 1938).

Riigivõimuorganid kehtestasid mitmeid seadusi põllu- (maa-) tööliste tegevuse normaliseerimiseks/kaitseks.

Vabariigi algusajal kehtestatud “*Põllutööliste tööaja ja palgaolude korraldamise seadus*” (RT, 1921, 102) andis nendes küsimustes teatavad üldnormid, jättes enamiku probleeme komisjonide lahendamata. Elu talus kulges siiski omamoodi ja seaduse sätete täitmist ei nõudnud vajalikult ka järelevalveorganid.

“*Põllutööliste õnnetusjuhtumite vastu kindlustamise seaduse*” (RT, 1936, 12) alusel olid kindlustatud kõik põllumajanduses töötavad palgalised. Õnnetusjuhtumil antakse selle alusel kannatanule tasuta arstiabi, töövõimetusel jäämisel makstakse pensioni. Kindlustuse kulud kannab riik, tööandja korraldab arstiabisamist ja tasub kahe nädala ravikulud.

1939. aastal kehtestati “*Põllutööliste seadus*” (RT, 1939, 47), mille järgi määratakse tööpäeva pikkus ja töövaheajad pooltevahelises töölepingus. Pühapäevad ja pühad on töölisele vabad (erand loomakasvatustes ja toiduvalmistamises).

Taluteenijateks lapsi alla 12 aasta palgata ei tohtinud. Alaealisi, kuni 16-aastasi, võis palgata kergematele töödele (karjasteks, kitkujateks). Nende nõuete rikkumise juhuks seadus karistamist ei nõudnud.

Vabariigi viimastel aastatel **suurenes taludes tööjõu vajadus** põllumajandustoodangu, seejuures loomade arvu ja nende produktiivsuse suurendamise ning hoogustunud uudismaade harimise tõttu. Samal ajal toimus maalt töövõimeliste inimeste äravool muudele kutsealadele. Aastatel 1922–1940 arvestati **maalt** linnadesse ja alevitesse muudele kutsealadele **lahkunuid** 66 000 (Põllutöökoja aastaraamat, 1939). Põhjuseks peeti rasket füüsilist tööd, pikka tööpäeva, tööde sesoonsuse tõttu talvel tööta jäämist, sotsiaalvaldkonna puudulikkust, raskusi perekonna/kodu loomisega. Lahkus ka palju haridust saanud talude endi lapsi, kellele jäi kodutalu “kitsaks”.

Süvenev tööjõu nappus põhjustas alates 1937. aastast Poolast põllutööliste sissetoomist. Meie taludes töötas 1938. aastal 3811 ja 1939. aastal 4756 poolakat.

Majanduspoliitilistel motiividel **hakati riiklikult kavandama põllutööliste olmetingimuste parandamist**. Loodetakse ka sel teel pidurdada urbaniseerumisprotsessi. 1938. aastal oli nõupidamine peaministri (K. Eenpalu) juures, kus arutati põllutööliste korterhoonete ehitamise võimalusi. Kaaluvamaks jäi ettepanek luua 0,3 hektari suurused (õue-aiamaa) kohad nende hoonestamisega Asundusameti poolt. Esialgu kavandati rajada 50 sellist üksust lasterikastele perekondadele, algul rendi- ja hiljem ostuvõimalusega.

Ka Põllutöökoja võttis II kongressil (1938) vastu sellesuunalise otsuse (p 14): “Riiklikult tuleb soodustada maatööliste maakodu loomist, ehitades töölistamaju või võimaldades põllumeestele soodustatud tingimustel ehituslaenu põllutööliste korterite ehitamiseks.”

Taluperemees töötas oma peaga talu kulude ja tulude poole tasakaalustamiseks. Temal lasus vastutus talu majandamisel, teenijate heaolu ja ohutu töö korraldamise tagamisel, samuti hoolitsemine oma pere eest. Järjepidevalt (1935–1939) suurenes nende talude osatähtsus, kus oli **märgata kauni kodu jõukust**, töökat taluperet, laitmatut toidulauda ning teenijate rahulolu. Rahalised sissetulekud võimaldasid teha investeringuid tööde mehhaniseerimiseks ja ratsionaliseerimiseks, lapsi koolitada ja eluruumi kaasaegselt sisustada.

Rahvusliku maaideoloogia süvendaja ja kasvataja K. Liideman (Liidak) (1934) kirjutab:

“Maa on rahvusliku kultuuri aluspõhi, mis kunagi rahvast ei reeda... Sest maa on rahvale loomusund: maa sunnib inimesele oma tahte, vaimu ja usundi peale, maa sunnib eestlast jääma eestlaseks... Eestlase hingelaadi terve alus on individualism ja positiivne skeptitsism ning kiindumus maa-erandimisse... Linn on loomulikus ajaloolises arengus maast välja kasvanud, ammutades siit alatasa värskust ja jõudu juurde.”

Agronomide nappus, Agronomide Koda

Agronomide nappus avaldus Eesti Vabariigi põllumajanduses ning mitmetes vastavates asutustes ja organisatsioonides. Iseseisvuse alguseks (1918) oli Tsaari-Venemaa ja teiste riikide kõrgkoolides agronoomilise hariduse (agronoomi kutse) saanud ligikaudu 50 (Järvesoo, 1994). Vabariigiaegse Tartu Ülikooli põllumajandusteaduskonna agronoomia osakonna lõpetanud (diplomiga) oli Põllutöökoja asutamiseni (1931) 55, aastatel 1932–1940 lõpetas 229, seega kokku 284.

Nii tuli, eriti vabariigi esimesel aastakümnel, agronoomi töökohti täita ka Soome ja tsariaegsete põllumajanduskutsekoolide lõpetanute, Tartu Ülikoolis õpingud katkestanute ja põllumajanduskeskkoolide lõpetanutega. Paljud vabamaegsed põllumajanduse kutseharidust õppinud ja teenistuspraktikat omavad olid siiski edukad oma tööülesannete täitmisel, seejuures ka põllumajandusnõuandjatena. Osa ülikoolis agronoomiat õppijaist jättis õpingud pooleli/lõpetamata, sageli vaid diplomitöö koostamata. Seda põhjustas nende majanduslikult raske olukord, eriti majanduskriisi aastatel (1930–1934), aga saadaval oli töökohti ka agronoomidiplomita.

Alates 1920. aastast oli agronomide kutsealaseks organisatsiooniks **Eesti Agronomide Selts**, mis oli 1919. aastal registreeritud Eesti Põlluteadlaste Ühisuse tegevuse jätkaja. Seltsi liikmeteks võisid olla kõrgema haridusega agronomid, kuid ka mõned põllumajandusliku keskkooli haridusega isikud.

Agronomide Seltsi põhiülesandeks oli maa- (talu-) majanduse ja maakultuuri edendamine ning põllumajandusteadlaste kutse kaitsmine ja kutsehariduse tõstmine. Selts asutas kirjastusühingu Agronoom ja osales kuuajakirja “Agronoomia” väljaandmisel (1921–1940).

Eesti Agronomide Selts osales koostöös Balti Agronomide Liiduga (BAL). Liit asutati 1926. aastal Tartus. Liidu liikmed olid Soome, Eesti, Läti ja Leedu agronomid oma organisatsioonide kui liidu osakondade kaudu.

Eesti Agronomide Selts pidas 1937. aastal oma järjekordse üldkoosoleku. Osa võttis üle 70 liikme, liikmete arv oli 201.

Juba varem (1932) algatas Agronomide Selts agronomide kutsetegevuse ja **Agronomide Koja asutamise** seaduste mõtted/ettepanekud. Agronomide kutseprobleemi lahendamise alusdokumendiks sai riigivanema dekreediga 3. mail 1935 “*Agronomide kutsetegevuse seadus*” (RT 1935, 43) ja selle alusel samal ajal “*Agronomide Koja seadus*” (RT, 1935, 43). Ka kinnitas vabariigi valitsus “*Agronomide Koja ajutise kodukorra*” (RT, 1935, 69). Agronomide Koja ülesanneteks oli: agronoomilise haridusega isikute koostöö edendamine, esindamine ja nende kutsehuvide kaitse; järelevalve koja liikmete kutselise tegevuse ja kutse-eeetika üle; arvamuste avaldamine põllumajandusse puutuvate seaduste ja määruste eelnõude jt seaduste kohta; koja liikmeile ja nende perekondadele ainelise omaabi korraldamine.

Agronomide Koja asutamisega läks Agronomide Seltsi enamik ülesandeid kojale.

Kuni Agronomide Koja asutamiseni loetakse agronomiks isikud, kes on lõpetanud: a) Tartu Ülikooli põllumajandusteaduskonna agronoomiaosakonna, b) vastava õppeasutuse Vene riigis kuni 15. nov 1917, c) vastava õppeasutuse välismaal, kui lõputunnistus leiab tunnustamist Tartu Ülikooli poolt. Seejuures on nad ühtlasi Agronomide Koja liikmed. Edasi kujunes olukord, et Tartu Ülikooli põllumajandusteaduskonna diplom ei anna agronoomi kutse nimetust (Agronoomia, 1940, 2).

“*Agronomide Koja liikmetega täidetavate ametikohtade määruse*” (RT, 1937, 23) lisas on loetletud ametikohad, kus võivad normaalselt teenida ainult agronomid, s.o koja liikmed või liikmekandidaadid. Need teatavad ametikohad on riigi-, omavalitsus- ja eraasutustes ning Põllutöökojas jm. Ka konventide maatulunduskonsulendid pidid olema agronomid. Kui aga loendatud ametikohtadel töötab/teenib isik, kes ei ole Agronomide Koja liige või liikme-

kandidaat, kuid on kuni *agronoomide kutsetegevuse seaduse* kehtima hakkamiseni teeninud samal kohal vähemalt viis aastat, teatab vastava asutuse ülemus, kellele ametiisik allub, sellest Agronoomide Koja juhatusel. Koha vabanemisel toimitakse määruse kohaselt.

Agronoomide Kojal oli oma tegevuse algul, oktoobris 1935. a, 139 liiget, neist 92 tegevliiget ja 47 liikmekandidaati. Tegevliikmeks oli arvatud (valitud) neid, kellel oli kolmeaastane tegevuspraktika agronoomilisel alal. Nad olid kutselised agronoomid.

Agronoomide Koja seaduse (§ 7) alusel kehtestas koja nõukogu (17. aprill 1936) liikmekandidaatide praktika nõuded (Agronoomia, 1936, 6). Selle kohaselt liikmekandidaadiks soovija (ülikooli lõpetaja) esitab vastava avalduse koja juhatusel. Järgnevalt valib ta koja tegevliikmete hulgast patrooni, kelle juhatusel ta soovib praktiseerivalt oma töökohal töötada. Pooltevaheline kokkulepe (õigused, kohustused) vormistatakse kirjalikult ja esitatakse koja juhatusel. Patroon juhendab liikmekandidaati agronoomilisel töö ja kutseetikas, jälgib tema vilumist ja edukust töös. Tegevuspraktika kestab vähemalt kaks aastat patrooni juhtimisel, kes lõpuks atesteerib liikmekandidaadi ja annab tema kohta koja juhatusel iseloomustus-arvamuse (Agronoomia, 1936, 6). Agronoomide Koda korraldas 7. ja 8. märtsil 1937. a esimese agronoomide kongressi, osavõtjaid oli üle 250. Peeti seitse ettekannet (referaati), mis avaldati ajakirjas “Agronoomia” (1937).

Agronoomide Koja registreerimismaks oli 5 krooni, aasta liikmemaks kuupalgaga alla 120 krooni oli 5 krooni, palgaga alates 120 kroonist – 10 krooni (1938. a). Koja häälekandja oli kuuajakiri “Agronoomia”.

Agronoomide Koja nõukogu kinnitas 21. jaanuaril 1939. a **agronoomide kutse-eesitika normid** (29 paragrahvi). Nimetame üldpõhimõtteid. Agronoomi ühiskondliku kutsetegevuse sihiks on meie põllumajandusliku kultuuri ja majanduselu ratsionaalne arendamine eesti põllumehe ja talu ning selle kaudu Eesti riigi ja rahvamajanduse hüvanguks (§ 1). Agronoomide Koja iga liikme kohuseks on hoolitseda selle eest, et kõikjal, kus töötavad agronoomid, leiaksid tunnustamist agronoomide kutse-eesitika normid ja ei oleks takistusi nende täitmiseks (§ 3). Agronoom peab oma kutsealaseid ülesandeid täitma kohusetruult ning oma käitumisega, nii kutsetöös kui ka väljaspool, väärima kõigiti kaaskodanike usaldust ja lugupidamist (§ 6) (Agronoomia, 1939, 3).

Põllumajanduse arendamise suunad ja ülesanded

Vaatamata riigikorra/süsteemi erinevusele, on riigi majandusharude edasine arendamine rajatud ikka lühemaks või pikemaks ajaks koostatud programmide/kavade rakendamisele. Nende koostajateks on olnud vastavate majandusharude teadlased koostöös praktikas/tootmises edumeelsete töötajatega. Nii ka Eestis.

Põllumajanduse juhtimise ja arendamise kava on põllumajanduspoliitika lahutamatu osa, mis koostatakse: 1) üldsuundade ja ülesannete esitamisega tekstina teeside (lausete) vormis, s.o **kvalitatiivne kava** (vorm), 2) arvuliste näitajatega ajalisetappides loomade arvu ja toodangu, kultuuride pindala ja saagi, ka toodete omahinna ja teiste arvnäitajate väljatoomisega, s.o **kvantitatiivne kava** (vorm).

Eesti Vabariigi taime- ja loomakasvatuse arendamise suunad määratleti 1929. aastal teeside vormis. Agronoomilise Büroo ülesandel koostas Karl Liideman (1929; 1936. aastast Kaarel Liidak) taimekasvatuse ja Jaan Mägi (1929) loomakasvatuse arendamise teesid, mis on avaldatud “Agronoomias” 1929. a, vastavalt nr 5 ja 6. Esitatud suundade kohaselt kulgeski taludes taime- ja loomakasvatuse arendamine.

Eesti Vabariigi **põllumajanduse arendamise kvalitatiivse vormi kohast kava** hakati põllutööministri (N. Talts) algatusel koostama 1934. aastal. Kava juhtivkoostaja oli ministeeriumi põllumajandusosakonna direktor, alustajana A. Reinart ning hiljem tegelik töö

koostaja/vormistaja K. Liideman (Liidak). Põllumajanduse arendamise kava oli koostamisjärgus läbivaatamisel Põllutöökojas ja Tartu Ülikooli põllumajandusteaduskonnas. Valmiv kava anti vabariigi valitsuse ministrite komisjonile läbivaatamiseks ja Rahvamajandusnõukogule seisukoha võtmiseks. Tehti mõningaid parandusi/täiendusi.

Koostatud Eesti põllumajanduse arendamise kava nimetusega “*Põllumajanduse ja kalanduse arendamise juhtimise põhimõtted*” (Liidak, 1936) võttis vabariigi valitsus oktoobris 1936. aastal teadmiseks.

Koostatud kava alusel teostus edaspidine põllumajanduspoliitika (ka juba koostamise ajal) – koostati ja võeti vastu vastavaid seadusi ja määrusi, koostati eelarveid jne. Kavas taotleti põllumajanduse tootmis- ja võistlusvõime tõstmist, seejuures põhiteguritena: 1) looduslike rohumaade kultuuristamine, 2) tootmise ratsionaliseerimine ja mehhaniseerimine, 3) saaduste sise- ja välis- (eksport-) turgude laiendamine, 4) ühistegevuse soodustamine/laiendamine (Karelson, 1999).

Koostajate poolt soovitud kvantitatiivse kava koostamine ei olnud valitsusele vastuvõetav, kuna sellega oleks koormatud riigikassa kohustustega mitmeks aastaks.

Koostatud kava “Põllumajanduse ja kalanduse arendamise juhtimise põhimõtted” on avaldatud ka raamatus “Kaarel Liidak – 110” (Karelson, 1999).

Vabariigi valitsuse ülesandel alustati 1934. a Konjunkturiinstituudis uurimistöö “Eesti tootmisreservide rakendamise võimalusi” koostamist. Töös käsitletakse kõiki rahvamajandusharusid, millest mahukam osa on peatükil “**Eesti põllumajanduse tootmisreservid ja nende rakendamise võimalusi**”. Konjunkturiinstituudi kaastöölise poolt avaldati uurimistöö sama asutuse ajakirjas “Konjunktuur” 1937. aastal (nr 28/29). Saatesõna on kirjutanud riigivanem K. Päts ja sissejuhatava osa majandusminister K. Selter. Uurimistöö põllumajanduse osa on sisult Eestis selle majandusharu senini esimene/viimane trükis avaldatud kvantitatiivne (arvud 32 tabelis) arendamiskava, mille vabariigi valitsus tunnistas 1938. aastal Põllutöökoja ettepanekul (II kongress) vastuvõetavaks.

Kava koostati Konjunkturiinstituudi põllumajandussektiooni juhataja Jakob Kurkuse (sünd 1895. a) juhtimisel. Uurimistöös oli Kaarel Liidakuga kooskõlastatud Eesti põllumajanduse arendamise põhisuunad ja töö koostamise metoodika, ka oli Liidakul pidev kontakt uurimistöö koostajatega.

Põllumajanduse arendamise kvantitatiivse kava koostamise ajal oli Eestis põllumajandusmaad 2,7 miljonit hektarit, millest põllu-aiamaad 1,1 miljonit hektarit ning looduslikke heina- ja karjamaid 1,6 miljonit hektarit.

Konjunkturiinstituudi koostatud põllumajanduse arendamise perspektiivkava kohaselt kavandati lähema 30–40 aasta (1965.–1975. aastaks) kestel **looduslikust maast üles harida 200 000 hektarit põlluks ja 1,1 miljonit hektarit kultuurrohumaadeks**.

Mida oleks tähendanud täiendavalt 1,3 mln ha loodusliku maa kultuuristamine, põllumajandusliku kultuurmaa suurendamine 2,4 mln ha-le? Vastused on (Karelson, 1992) järgmised.

1. Kultuurmaa suurendamise ja kultuuride saagikuse tõusuga (kaasa arvatud sordiaretustöö, agrotehnoloogia parandamine) oleks kogu taimekasvatuse saak suurenenud 1,6 mln t-sü-lt 4 mln t-sü-le, s.o 2,5-kordseks.

2. Loomade/lindude parema söötmise (aretustöö ja pidamistingimuste parandamisega) oleks suurenenud loomakasvatustoodang kaks korda.

3. Rahvamajanduse seisukohalt – põllumajandussaaduste, põhiliselt loomakasvatussaaduste eksport oleks isegi kolmekordistunud. Avatud oli lääneturk, eriti Saksa- ja Inglismaale.

Perspektiivis kavandati näiteks veisekasvatuses suurendada:

veiste arvu	661 000-lt	979 000-le,
sh lehmade arvu	452 000-lt	700 000-le,
piimatoodangut aastas	976 000 tonnilt	1 890 000 tonnile.

Selline oli Eesti Vabariigi valitsuse, Põllutööministeeriumi ja Põllutöökoja ning riigihoidja, hiljem president Konstantin Pätsi nägemus tulevikupõllumajandusest maa paremast kasutamisest.

Oli tõstatatud küsimus: kas uudismaade harimine olemasolevates taludes või asundamine ja uute talude rajamine uudismaale? Küsimuse sisu oli selles, kas uusi talusid juurde luua või vanad korda seada. Arvatakse, et parem on tagasitõmbumine asunduspoliitikas. Asundustegevuseks ettenähtud kapitali tuleks olulises osas kasutada olemasolevate talude looduslike karja- ja heinamaade ülesharimiseks. Öeldakse, et kui oleme suutnud rajatud talud korda seada, siis jätkub jälle jõudu ja raha ülejäänud soode ülesharimiseks uudistaludeks.

Anname edasi Põllutöökoja II kongressil (1938) selle esimehe A. Jürima (1939) peetud kõnest lõigu, milles ta võrdleb Eesti eelseisvaid ülesandeid Taanis juba teostatud töödega uudismaade ülesharimisel. A. Jürima: “Kui Taani põllumajandus hakkas arenema – see oli umbes 150 a tagasi, kui sääl vabastati talupoegi –, oli pool Taani pinnast täiesti metsik, kannatas suurvee all, olid puid, põõsaid ja kive täis... umbes sääraselt võidakse kirjeldada meie harimata maad... Kuid Taanis asuti tööle... taani põllumees suutis üles harida selle mahajäänud maa, mida oli 2 mln hektaari. Meil on üles harida 1 mln ha, mida võime harimise alla võtta... Taanis see töö tehti ära mitte kauem kui 50 aasta jooksul... ja seda tol ajal, kui ei olnud traktoreid ega teisi mehaanilisi maaharimismasinaid, mis meil nüüd on. Taani põllumeeste taga seisis nende valitsus, kes igapidi aitas kaasa... Nüüd peab langema meie pääülesanne sellele, et ära teha seda tööd, kus meie oleme kaugele teistest maha jäänud.”

Esitame järgnevalt mõned põhitegurid, mis soodustasid looduslike maade ülesharimist, s.o püstitatud ülesannete täitmise reaalsust.

Uudismaad ülesharivatele taludele hakati riigieelarvest preemiat maksma. Sellega seoses avaldati “*Põllutöökoja juhtnõõrid uudismaade premeerimiseks*” 16. veebr 1935 (Põllumajandus, 1935, 7), mille kinnitas põllutööminister 22. veebruaril 1935 (Põllumajandus, 1935, 8).

Uudismaa premeerimise eeskiri nõuab, et uudismaa oleks tehtud kultuurrohumaa või et vähemalt uudismaa võrra tuleks kultuurrohumaa majapidamises juurde. Sõltuvalt tööde mahust ulatus preemia kuni 50 kroonini kultuuristatud maa hektari kohta (veeühingute piirkonnas anti lisaks 20%).

Moodustati uudismaaharimise usaldustalude võrk. Valiti igas konvendi piirkonnas usaldustalupidajad. Nendes taludes teostatakse uudismaaharimist Põllutöökoja poolt heakskiidetud kavade kohaselt. Usaldustalupidajatele võis Põllutööministeeriumi põllumajanduse osakonna direktor määrata aastas kuni 100 krooni preemiat talu kohta. 1938. aastal oli registreeritud 225 uudismaaharimise usaldustalu, nõuetekohase aruande esitas neist 156 (Põllutöökoja aastaraamat, 1939).

Riik soodustas uudismaade ülesharimiseks traktorite ja sobivate haakeriistade soetamist ja kasutamist. Aastatel 1935–1940 kujunes ja laienes üleriigiline eratraktori- jaamade võrk. Oli väljend *traktorijaam*, mis tähendas eraisikul traktori ja selle haakeriistade olemasolu uudismaade harimiseks. Oli ka samal otstarbel kümnekond riiklikku traktorijaama, tavaliselt riigimõisates, ka Tooma Sookatsejaamas. Haakeriistad (adrad, randaalid jm) olid kas traktoriomanikul endal või sai need riigilt või muretses ise maatulunduse kapitali arvel.

1939. aastal oli uudismaade harimiseks vastava lepingu sõlminud Põllutöökojaga 460 eratraktori- jaama pidajat (Põllumajandus, 1939, 29 ja 33). Samal aastal oli registreeritud 29 668 uudismaaharijat 19 355 talus, hariti üles 20 034 hektarit uudismaad. 1940/41. majandusaastaks kavandati 1000 traktorijaama, nendest 550 vastavate haakeriistadega uudismaade ülesharimiseks ja 450 põlluharimise otstarbeks. Oli registreeritud 36 423 uudismaa harijat (Põllutöökoja aastaraamat, 1939/40).

Uudismaa-usaldustalude analüüsandmetel arvestati uudismaaharimise maksumus 200 krooni hektari kohta. Uue kultuurrohumaa kogusaagi väärtus 166 krooni ühe hektari kohta

ületab tootmiskulud (136 krooni) ligemale 30 krooni võrra. Selle ülejäägiga oli võimalik kulutatud summa (200 kr/ha) katta seitsme aastaga. Uudismaalt saadud hektarisaagid olid 70–100% suuremad senisest põllukultuuride keskmisest saagikusest (Sööt, 1939).

Talumajanduse likvideerimine

Molotovi-Ribbentropi pakti lisa- (sala-) protokolliga (23. august 1939) otsustati Balti riikide territoriaalkuuluvus Nõukogude Liidu mõjupiirkonda.

1940. aasta juunisündmused Eestis algasid Nõukogude Liidu lahinguvalmiduses väeosade vägivaldse sissemarssimisega, lisaks 1939. aasta lepingu alusel siin asuvatele väeosadele. **Järgnes Nõukogude Liidu okupatsioonivõimu kehtestamine.**

21. juunil vabastas Eesti Vabariigi president vabariigi valitsuse (peaminister J. Uluots; RT 1940, 54–491) ja nimetas uue valitsuse koosseisu (peaminister J. Vares; RT, 1940, 54–492) Eesti Nõukogude Liidu saatkonnas “kokkupandud” (Ždanovi) nõudmise kohaselt. President oli kohale jäänud senise olukorra peatselt taastumise lootuses.

23. juulil 1940 võtab uus nõukogulik Eesti Riigivolikogu vastu deklaratsiooni maa kuuluvuse kohta. Selles on sõnastus: *“Kogu maa ühes selle põue varadega, kõik metsad, järved ja jõed kuulutatakse kogu rahva omanduseks, s.o riigi omanduseks”* (RT 1940, 77).

6. augustil 1940 rahuldab NSV Liidu Ülemnõukogu Eesti Riigivolikogu palve Eesti võtmise kohta liiduvabariigina NSV Liidu koosseisu.

Vabariigi okupeerimise järgselt 22. juulil 1940. a lausus uue valitsuse põllutööminister A. Jõeäär oma Riigikogus peetud aruandekõnes:

“Maa, mis praegu töötavate talupoegade valduses, samuti maad, mida riik annab maata ja vähese maaga talupoegadele, kinnitatakse töötavatele talupoegadele põliseks pidamiseks. Igasugused katsed haarata talupoegade isiklikku omandust või vastu töötavate talupoegade tahtmist neile peale sundida kolhoosidesse astumist, tulevad tõkestada otsustavalt, kuna need on kahjulikud riigi ja rahva huvides.” (Agronoomia, 1940, 8.)

1940. aasta sügisperioodil **alustatakse maareformiga**. Esmase ülesandena moodustatakse arvestuslik riiklik reservmaafond. Selleks vähendatakse suuremate talude maa 30 hektarini, võõrandatakse likvideeritud (Saksa kolonistide, arreteeritute jt) ja rahvavaenlaste ning usuühingute ja omavalitsuste maid. Teatavatel põhjustel vähendatakse ka alla 30-hektarilisi talusid.

1940.–1941. aasta maareformiga seostus 41 397 maaomanikku, kelle maad vähendati või hoopis ära võeti. Nende hulgas oli 32 324 talu suurusega üle 30 hektari ja 3098 talu alla 30 hektari. Kokku võõrandati 742 182 hektarit maad, sellest 174 439 hektarit põldu (tabel 10.4). Maad said 22 602 uusmaasaajat ja juurdelõikeid 26 486 väiketalu. Maasaajad tegid 1941. aasta kevadkülvi ning jõudsid saagigi koristada osaliselt või täielikult. Muidugi tekkis hiljem ka arusaamatusi asjaosaliste vahel seoses muutunud riigikorraga.

Teise maailmasõja sündmuste kulgemisega 1941. aasta teisel poolel **kukutab Saksa armee Eestis nõukogude võimu**. Tühistub 1940/41. aastal teostunud maareform. Maa õiguslik tagasisaamine tehakse nende omanikele siiski keeruliseks (Karelson, 1999).

Kindralkomissar K. S. Lietzmann lubab oma määrusega 9. detsembrist 1941. aastast otsekohe maa/talud tagastada. Kuid juba 1942. a uusaastakõnes selgitab kindralkomissar, et talusid ei anta esialgu kellelegi pärisomandina tagasi, see sünnib alles hiljem ja selle järgi, kuidas iga maavaldaja on täitnud kohustused võitluses enamlaste vastu. Kohustustena mõeldakse piima-, liha- ja teraviljanormide ning töökohustuste täitmist, hangeldamisest ja salaviinaajamisest hoidumist.

Tabel 10.4. Riikliku maatagavara moodustamine Eesti NSV-s aastatel 1940–1941 ja 1944–1947

Võõrandatud maa kuuluvus	1940–1941			1944–1947		
	üksuste arv	võõrandatud ha		üksuste arv	võõrandatud ha	
		kokku	sh põld		kokku	sh põld
Talud üle 30 ha	32 324	574 736	130 378	28 288	570 278	127 903
Talud alla 30 ha	3098	15 176	4916	3307	26 863	9138
Usuühingud	275	8141	3159	194	5612	1932
Omavalitsused	694	9898	3654			
Likvideeritud majandid	3629	109 586	30 724			
Saksa kolonistid				334	15 139	5276
Peremeheta majandid				6248	168 494	46 557
Rahvavaenlased				733	24 723	8863
Okupantide käsilased				2644	78 080	31 776
Bandiidid ja nende abilised				526	14 998	5529
Muud	1377	24 645	1608	×	22 862	5648
Kokku	41 397	742 182	174 439	42 274	927 049	242 622

Märkus. Tabelis on toodud näitajad aastate 1940–1941 kohta Richard Antonsi (1957) ja aastate 1944–1947 kohta Ants Ruusmanni (1976) järgi.

21. veebruaril 1943. aastal annab kindralkomissar Estonia kontserdisaalis eri maakondadest pärit 55 taluomanikule talu pärisomandiks tagasisaamise tunnistuse.

1943. aasta sügisel üleskutses Eesti põllumeestele ütleb kindralkomissar: **“Põllumees oma perekonnaga peab kõhu täis sööma.** Mis sellest toiduainete näol üle jääb, kuulub eesti rahva toitlusfondi... rinde varustamine oleneb sellest... Kes toiduainetega hangeldab või neid vahetab, on sõjaroimar ja teda koheldakse vastavalt... lohakate põllumeeste omandite reprivatiseerimine pannakse seisma.”

1944.–1947. aasta teistkordne nõukogude maareform hõlmas 42 274 maaomanikku (-valdajat). Nende hulgas oli 28 288 talu suurusega üle 30 hektari ja 3307 talu suurusega alla 30 hektari. Nüüd, Saksa okupatsiooni järgselt, võõrandati veel 10 151 maavaldust, mis kuulusid selleaegse nimetuse kohaselt rahvavaenlastele, okupantide käsilastele, bandiitidele ja nende käsilastele või olid jäänud peremeheta (tabel 10.4). Maad võõrandati 927 049 hektarit, sellest 242 622 hektarit põldu. Võrreldes 1940/41. aasta maareformiga võõrandati 1944.–1947. aasta maareformiga 184 867 hektarit maad rohkem, seejuures põllumaad 68 183 hektarit rohkem (tabel 10.4).

Maade äralõikamine puudutas veerandit eesti talurahvast, kelle ainsaks reaktsiooniks oli uue korra sügav vihkamine, sest puudutatud oli kõige pühamat, raske töö ja kalli hinnaga saadud maad (Ant, 1999).

Maa natsionaliseerimisega nõukogude võimu poolt (1940) kaotab taluomanik oma maa ja maa tema eest hoolitseva omaniku. Järjepidavalt **süveneb poliitiline ja majanduslik rünnak korralike talude peredele.** Kulaku mõiste tuli koos nõukogude võimuga. Kulaku tunnusjooneks peeti talus võõrtööjõu kasutamist, põllumajandusmasinate rakendamist tasu eest teistes taludes, jahu- ja saeveski olemasolu, muidugi üliolulisena nõukogude korrale sobimatut meelsust.

Eesti NSV Rahvakomissaride Nõukogu ja Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee 1944. a määruse nr 380 alusel **võõrandati kulakutelt** esimestel sõjajärgsetel aastatel 35 000 looma, 24 000 mitmesugust hoonet, 344 traktorit, 469 viljapeksumasinat, 1222 viljaniitjat (Antons, 1957; Tõnurist, 1976).

NSVL julgeolekuorganisatsioonide ülisalajast käskkirja nr 001223 Eestis (Balti riikides) täideti 1941. aasta juuni- ja 1949. aasta märtsiküüditamisega. Küüditatud elanike arv oli vastavalt 10 200 ja 20 700. Küüditatutele lisandub veel umbes 8000 arreteeritud. Märtsiküüditatute hulgas oli 7200 inimest edumeelsemate põllupidajate peredest, küllap sama osatähtsus oli ka juuniküüditatute ja arreteeritute hulgas. Ei ole ühtset arvamust nimetatud käskkirja vormistamise aja kohta – kas 1939. aasta oktoober või 1941. aasta esimesed kuud (Lindmäe, 2001).

Aastatel 1944–1948 valmistati ette talude sundkollektiviseerimist ning korralike talunike igasuguse vastupanu ja iseteadvuse murdmist. Rakendati suuri põllumajandusmaksu, võlglaste vara riigistati odavahinnaliselt võla katteks. Suured olid ka odava hinnaga riigile müüdavate põllumajandussaaduste kohustused, rasked olid metsatööd, raietöö ja väljaveo koormised. Kehtiva riigikorra kohaselt oli varade võõrandamine seaduspärane, sest kulakutalus võis võla katteks üles kirjutamata jätta ainult elamu, milles pere elas, ning kasutatavad tali- ja suverõivad, jalatsid ja pesu (Eesti NSV Teataja, 1949, 11).

1949. aastal teostus talurahva sundkollektiviseerimine, mida “soodustas” märtsiküüditamine. Kui nädalapäevad enne 1949. aasta märtsiküüditamist oli Eestis 641 kolhoosi, siis juba nädal pärast küüditamist (5. aprill) oli neid 1534 ning sama aasta lõpuks 3007.

1949. a kujunes **kulakluse kui klassi likvideerimise** aastaks. **Hävitati talude süsteemil rajanev põllumajandus**. Hakkas kaduma inimeste kodutruudus, seotus kodukohaga, eriti noorsoo hulgas, kes püüdis minna maalt linna. Süvenes urbaniseerumisprotsess.